

Петар ВЛАХОВИЋ*

НАРОДНИ ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ”

I

О народном животу и обичајима у „Горском вијенцу” са етнолошког становишта није много писано. Тихомир Ђорђевић је објавио прилог „Његош и народне пословице” (1930). М. Барјактаровић је публикувао чланак „Етнолошко у Горском вијенцу” (1940). Јован Вукмановић је сумирао етнолошку проблематику у чланку „Етнолошка грађа у Горском вијенцу” (1947). Митар Влаховић је скренуо пажњу на „Гусле у „Горском вијенцу””, а Петар Влаховић је објавио прилог „Гатања и празноверице у Његошевем Горском вијенцу” (1964).

Од научника других струка који су указивали на етнолошку проблематику у „Горском вијенцу” драгоцене су студије Слободана Томовића „Богословско – филозофски појмовник Његошевог дјела” (1999) и „Његошев „Горски вијенац”” (1999) у књизи: Енциклопедија Његош, први том, коју је напорним трудом обликовао сам Слободан Томовић, а на свет издао и учинио доступном науци и широј јавности ЦИД (1999). Слободан Томовић је у својем „Богословско–филозофском појмовнику Његошевог дјела” дао тумачење неких појава и појмова, а у студији „Његошев „Горски вијенац””, анализирајући редом стихове у којима је Његош помињао појаве, указао и на значај ове проблематике и за науку о народу.

Етнолошка грађа о црногорском народном животу и обичајима у „Горском вијенцу”, по поднаслову који је дао сам Његош, „Историјско собитије при свршетку XVII вијека”, по свему судећи, проширује се и на XVIII и бар прву половину XIX века, односно и на Његошево време. Ово утолико пре што је „Горски вијенац” дело о Црној Гори и Црногорцима, о ондашњем уређеном црногорском патријархалном племенском високо моралном друштву, у коме је Његош, уз основну тему – истрага потурица –

---

* Доктор етнологије, академик ЦАНУ, редовни професор универзитета, Београд.

указао и на многе стране народног живота. Из тих разлога је „Горски вијенац” дело од изузетног значаја за упознавање црногорског народног погледа на живот и свет од краја XVII до средине XIX века.

II

Етнолошка грађа у „Горском вијенцу” односи се на Црну Гору коју су у Његошево време чиниле Катунска, Ријечка, Љешанска и Црмничка нахија. На ово језгро – Стару Црну Гору – су се с разлогом и у етничком и у духовном смислу, а самим тим и у политичком, наслањала црногорска Брда, односно племена Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, Братоножићи, Морача, Ровца, Пива, Дробњаци и Васојевићи, укључујући у овај простор и Средње Полиње и Потарје, бар у оном делу којим се обухвата стара Херцеговина. На овом простору Његош је имао разлога да делује и да се за овај простор заузима и са етничког и са политичког становишта.

Његошеву Црну Гору, чије су језгро чиниле поменуте четири нахије, од залеђа су одвајали планински венци, речни токови и Скадарско језеро. Јужни сусед је била Аустрија која је држала под окупацијом црногорске приморске крајеве. На истоку Црне Горе се простирала турска Албанија, на северу турска Босна, а на западу такође турска Херцеговина.

Везе са већим европским центрима и државама су одржаване преко Котора и Венеције, па делимично и Трста. Преко Котора се стизало морским путем и до Атине, Цариграда и Одесе. Котор је са Цетињем био повезан преко Которских страна.

Унутрашњи путеви су се у Његошевој Црној Гори зракасто пружали од Цетиња према Његушима (и Котору), према Чеву, Ријечи Црнојевића, Љуботињу, Вирпазару и другим крајевима. Ови путеви су имали више национално политички него било какав други значај. Преко њих је одржавана веза и јачало међусобно територијално и државно јединство Црне Горе.

У Његошево време су Аустрија и Турска често затварале приступ Црној Гори и забрањивале промет са њом. Због тога је положај Црне Горе био веома сложен. Али, упркос томе, Његош је преко веза са Русијом, Аустријом и светом обављао међународне послове који су Црну Гору дизали на степен самосталне и суверене државе.¹

Црну Гору су у Његошево време, уосталом као и данас, углавном насељавали Црногорци православне, католичке и муслиманске вероисповести. Најбројније је било црногорско православно становништво које је имало своја обележја по којима се издвајало у посебну црногорску етничку целину.

¹ Р. Бакић, *Геополитички положај Црне Горе у Његошево вријеме*, Енциклопедија Његош, први том, ЦИД, Подгорица 1999, стр. 37-40.

Економска основа становништва Црне која се простирала на крашком терену, оскудно и у води и у вегетацији, била је релативно скромна. Заснивала се на сточарству и земљорадњи, гранама које нису обезбеђивале потребну економску егзистенцију. Због аустријских и турских забрана промета, као и елементарних непогода, суше пре свега, често је долазило до патњи и глади у Црној Гори. Црногорци су, када су прилике то дозвољавале, на пијацама у Котору, Вирпазару, Ријеци Црнојевића и Подгорици продавали своје производе (коже, вуну, мед, восак, лозовачу, суве смокве, грозђе, рибу), а куповали жито, со, гас, маслиново уље, тканине и неке занатске производе. Али, основу економског живота, ма колико била скромна, ипак је чинила домаћа продукција. Уосталом, то се на неким местима може уочити и у „Горском вијенцу”.

III

„Горски вијенац” је Његош написао на народном језику јер је спев намењено народу. Због тога је то спис „из главе цијела народа”. Писан је јекавским говором, и то онако како се у то време говорило у Старој Црној Гори. Заснован је на народној мудрости, аутентичним причама, изрекама, хумору, народним умотворинама. Насликан је црногорски човек, јунак, главар, сељак, са својим језичким изразом и погледом на живот и свет. Ово показују примери и анализе које су вршили Милан Решетар и Бранислав Остојић, на пример, који се ослањају на примере из времена претходника Петра I, затим на његов језик и језик Петра II.

Петар I је, као што се зна, писао народним језиком, којим је писао и Његош. У језику Петра I се осећа утицај епске песме. Има, као и код Његоша, позајмица из руско-словенског и српско-словенског говора. Али најбројнији су изрази из свакодневног говора који је специфичан само за људе са црногорског говорног подручја. Уосталом, и Петар I и Петар II су били свесни да њихово писање и њихове поруке имају смисла само ако су етнички и језички блиске онима којима се упућују, а то су били у првом реду Црногорци. Због тога, што се ослања на народни, језик у „Горском вијенцу” плени својом истанчаном народном говорном дикцијом и лепотом и очаравача читаоца исто толико колико и садржај овога дела.²

---

² М. Решетар, Живот и рад Петра Петровића Његоша, у: П. Петровић Његош, Горски вијенац, осмо издање с коментаром Милана Решетара, Београд 1923, стр. LXI-LIV; Б. Остојић, „О црногорском књижевнојезичком изразу”, Титоград 1985, стр. 33; Б. Остојић, „О црногорском књижевнојезичком изразу”, књ. II, Никшић 1999, стр. 13 и даље; С. Томовић, „Његошев Горски вијенац”, Енциклопедија Његош, прва књига, ЦИД, Подгорица 1999, стр. 482.

IV

„Горски вијенац” се дели на три веће целине. Прва приказује Скупштину о Тројичину дану на Ловћену (од стиха 1 до 197). У другој целини се говори о Скупштини о Малом Госпођину дану на Цетињу (од стиха 198 до 2437). Трећа целина приказује о Божићу и Новом љету (од стиха 2438 до 2819). Свака ова целина обухвата по неколико prizora у које су utkани народни живот, обичаји и веровања Црногораца онога времена.³

У првој целини, уз prizore између Владике Данила и Вука Мићуновића о узроцима скупљања на Ловћену, види се како се главари забављају, гађају из пушака и тумаче нека знамења.

У другој целини је највише етнолошке грађе. Ту је читав низ prizora које ређају један за другим. Уз окупљање на Скупштину, прича се о животу Црногораца са пограничним Турцима, о договарању са „главарима браће истурчене”, о садржају писма које стиже од скадарског везира и садржини одговора на њега. Причају се и тумаче снови. Описује се Драшков сусрет са главарима по повратку из Млетака и његови утисци са тога пута, затим ручак и гатање у плеће. Prizore проширује пролазак сватова, појава тужбалице, довођење бабе-вештице која је помутила нека племена. После овога следи сцена са Игуманом Стефаном и заклетва да ће се борба повести и договор извршити.

У трећој целини такође има занимљивих етнолошких података. Стижу гласови о погибији турској. Описује се налагање бадњака у кући Владике Данила. У међувремену стижу нови извештаји са свих страна, честита се Божић, описује пречишћавање и приказује помен изгинулим у борбама за одбрану и слободу. Све се ово завршава сценом Ново љето и појавом Вука Мандушића са пребијеним цефердаром и токама изломљеним од пушчаних зрна.

V

Етнолошка грађа коју је Његош унео и приказао обичаје, веровања и празноверице у „Горском вијенцу” може се, по савременом етнолошком приступу, разврстати у неколико целина. Реч је о свакодневном породичном животу у кући, о исхрани, о ношњи, о друштвеном животу, о славама, о обичајима уз поједине празнике у току године, о обичајима из човековог животног циклуса (свадба, погреб), правним народним обичајима, народним веровањима, празноверицама и забавама.

Домаћи животи се одвијао у оквиру патријархалне породице у којој је домаћин, односно старешина био неприкосновена личност. Опрема куће и покућство били су релативно скромни. Чланови породице обављали су по-

³ Упореди: М. Решетар, наведени рад, стр. XLII-XLIV.

слову у сточарству и земљорадњи колико је то омогућавала природна средина у којој се живело.

Исхрана становништва је била релативно скромна у свакодневном животу. Нешто боља је била на свечаностима и са гостима. Учесници Скупштине се хране печењем, а о Божићу се такође „пеку пецива”, како се то у народу каже. Од пића се помиње вино којим Игуман Стефан, по обичају, наздравља бадњацима, а вином се наздравља и гостима у колу.

Од *ношње* се у „Горском вијенцу” помињу само неки делови. Каже се да су мушкарци и жене имали дуге перчине (стих 1947) („Да очешљам дуги перчин” сестра каже за Батрића, или у другој прилици: „Паде коса до ниже појаса” снахи бана Милоњића). Коса се у жалости стригла и посипала по гробу. Мушкарци су око главе носили црвени шал (стих 2038) којим се везивала „јуначка чалма” (стих 1948). Мушкарци су се опасивали „пасом” који је имао и културну улогу. Помињу се и токе на прсима. О другим хаљенима и обући се не говори.

Од *оружја* се помињу „мале пушке” за појасом (стих 2039), затим цефердар, шишана, бритка сабља, мач и буздован. Пушка се познавала по пуцњу и могла је бити срећна и убојита (стих 2802). Оружјем се заклињало (стих 864) што је имало посебну тежину и значај у јавности.

Друшћивени животи се одвијао у кругу породице, братства, рода и племена. О свим стварима се договарало на заједничким породичним скуповима. Остали скупови, посебно скупштине, одржавани су ван куће, под отвореним небом. Такве су биле и две скупштине главара о Тријчину дану на Ловћену и о Малој Госпојини на Цетињу.

Скујшћина као највећи јавни орган у црногорском племенском друштву осигурава исправност народне воље и доноси одлуке о најважнијим државним и верским питањима. Циљ је био да се на скупштини појединачне воље и мишљења обједине у одређену целину која је све обавезивала. После оваквих договора уследила је, по „Горском вијенцу”, предузимљива и реална акција.⁴

Окупљање на скупштини, ван заседања, пратило је комотно понашање учесника (пуцање из пушке, игра, песма, причање, тумачење снова и друго).⁵

Скупови су сазивани и ради договора о четовању (стих 330) и организовању хајдучких дружина (стих 1191). Међусобно обавештавање се вршило покличем када се јављала опасност (стихови 452, 2695), затим помоћу особе гласника, писмоноше, поклисара (стих 317), а код муслимана преко ка-

⁴ С. Томовић, *Богословско-филозофски њојмовник Њеџошевог дјела*, Енциклопедија Његош, Први том, ЦИД, Подгорица 1999, код: Скупштина

⁵ Упореди: М. Барјактаровић, *Етнолошко у Горском вијенцу*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XV, Београд 1940, стр. 124

ваза (стих 1125). Сви ови извештачи, по правилу млађе особе, пред оним коме су поруку доносили смерно су се клањали.

Уз *обичаје у Шоку године* (календарске) у „Горском вијенцу” се помињу Бадњи дан, Божић и Ускрс. Бадњаци се налажу „упријекрст”, посипају пшеницом и заливају вином. Изједначавају се са живом особом јер оличавају мушке главе у кући. Бадњацима се наздравља као чељадима и гостима (стихови 2438 до 2445). На Бадње вече је весело. На пример, „ђаци... играју по кући”, а Игуман Стефан „поје” уз гусле. Томе се напољу придружује певање у колу и пуцање из ватреног оружја чији је смисао да се немани отерају и да се обезбеди срећан и спокојан живот у наступајућем периоду.

Ново љето, односно Нова година или Мали Божић, у „Горском вијенцу” по изласку из цркве прати радост која долази са сваке стране.

Ускрсу претходе припреме које прате ускршњи пост. Војвода Драшко помиње „бијелу недјељу” после које почиње Часни или Велики Ускршњи пост. Уз „бијелу недјељу” се крећу момчад „у машкаре” (стих 1438). Реч је о обредној поворци која по народној религији има вишеструки значај и отвара низ других етнолошко религиозних проблема.

Ускршњи празник се у „Горском вијенцу” помиње као ознака минимума који се у православној вери мора поштовати. Његош, преко Војводе Батрића, каже:

„Но ломите мунар и цамију,
па бадњаке српске налагајте
и шарајте ускрсова јаја
часне двоја поста да постите;
за остало како вам је драго!” (стихови 858 до 862)

Јаја се за Ускрс шарају па се скреће пажња, истина у преносном смислу, да „јаје здраво добије сломљено” (стих 939).

Обред „дизање крста” (стих 197) обавља се на дан сеоске славе (заветине) или приликом одржавања литије, као на Тројичин дан на Ловћену за време одржавања Скупштине.

Обичаји из човековог животног циклуса скрећу пажњу у „Горском вијенцу” на сватовску поворку и тужбалицу која нариче за погинулим братом.

Свајтовска поворка, „свати Мустафића”, наилазе бучно. Међу сватовима има и сватова Црногораца који се натпевавају са муслиманима (стихови 1755-1912), што указује на опредељеност и менталитет учесника.

Ојмица девојака или жена, ради женидбе, такође је била позната у Његошево време (стих 448). Он ову појаву у „Горском вијенцу” илуструје отмицом Руже Касанове (стих 470) и трагичним завршетком, јер је потера за њом убила „крз Турке несрећну невјесту” и тако „образ оцрнила и од Бога дио изгубила” (стихови 494 и 498) јер је срамота убити женску особу.

Крвно и вештачко сродство је било значајна одлика црногорског патријархалног друштва у Његошево време. Због тога се оно помиње у овој функцији и у „Горском вијенцу”. Сродство крвно се рачуна по линији оца. Крштено и шишано кумство поштовало се исто као и крвно у односу међу људима. Због тога се и Вук Мандушић уздржава у јавној симпатији према куми, снахи Милоњића која му је, иначе, „живо срце понијела”.

Погребни обичаји су у „Горском вијенцу” представљени казивањем о припремама онога „што мрцу требаје”, оплакивањем покојника и исказивањем жалости. Смрт се по описима у „Горском вијенцу” прима реално и хладнокрвно. То потврђује Кнез Бајко који прича садржину свога сна:

„Јер кад год сам такви сан гледао,

Приправља сам што мрцу требаје”. (стихови 1371-1372)

Оскудност у земљи и честе изненадне погибије у сукобима („половина у бој погибосмо”, стих 2717) приморавала је Црногорце да „по шестину у један (гроб) копамо” (стих 2719). Веровало се у народу да се грешнику гроб проваљује, па се то помиње и у клетви Сердара Вукоте у „Горском вијенцу”: „Гроб се његов пропа на та свијет” (стих 2425). Ово истовремено указује на веровање у загробни живот као једну од одлика народног погледа на живот и свет.

Жалост за покојником исказивала се на разне начине. Сестра тужи, односно нариче, за братом, описује његово јунаштво, лепоту, врлине и од бола се убија над његовим одром, као сестра Батрићева, што исказује на крају тужбалице којом је Његош илустровао овај обичај у „Горском вијенцу” (стихови 1913-1963) и потврдио и у белешци на крају тужбалице. Бол за покојником је немерљив. Иван-бегу је жалије брата него да је изгубио оба сина, оба ока и сву земљу (стихови од 575 до 582). Снаха жали и нариче за девером који је погинуо у турској заседи (стихови од 1294 до 1297).

Обичаје о погребу прати и помен душама покојника, посебно ратника. Због тога у „Горском вијенцу” Игуман Стефан тражи од присутних да сви скину капе, а затим он врши помен, помиње поједине личности и позива присутне да се за њихову душу послуже кољивом, односно вареном пшеницом, наливеном вином и медом, типичним реквизитима из погребног ритуала (после стиха 2648 и стихови од 2648 до 2665).

Жене су покојника жалиле („коротовале” за њим) тако што су одсецале плетенице и косу стављале на гроб или је посипале по њему. Код Његоша смрт чини битну ознаку свега што живи. Ма колико била неправедна, болна, немилосрдна и сурова, она је на изванредан начин враћала достојанство праведног и безгрешног живота, што потврђује и стих „Воскрсења не бива без смрти” (стих 2351).⁶

⁶ Упореди: С. Томовић, *Богословско-филозофски речник*, Енциклопедија Његош, први том, ЦИД, Подгорица 1999, код Смрт

Правни народни обичаји илустровани су у „Горском вијенцу” са више примера. Поред друштвених правила (поздрави, гостопримство) основу њихову чини понашање у свакодневном животу, крвна освета, умир, клетва, заклетва и казне за поједине преступе.

Гост који долази у кућу, поготову уколико тражи заштиту, био је неприкосновен. Његош то илуструје примерима са јаребицама које су долетеле међу учеснике Скупштине и живе похватане. Али, по „Горском вијенцу”, „сви из грла повичу”:

„Пуштите их, аманат ви Божји,

утекле су к вама да утеку
а нијесу да их покољете” (стихови 193-197).

Реч је о класичном примеру тражења азила по неписаном народном праву.

Вук Мићуновић, пошто му је Рицал Осман „дошао у кућу”, неће да му, као госту, одговори увредљиво као што би то учинио у другој прилици („да нијеси у кућу дошао, знао бих ти одговорит дивно” стихови 1185-1186). Гост се поштује и уважава у свакој прилици колико год је то могуће. Чак се због госта одступа од неких уобичајених норми понашања.

Зашћићѝа од ѝиранѝје је висок морални чин који се поштује по традиционалном народном праву („Ал’ тиранству стати ногом за врат, довести га к познанију права, то је људска дужност најсветија” – стихови 618-620). То потврђују и напред наведени стихови из „Горског вијенца”.

Жена је у Његошево време, сматра се, код Црногораца била потчињена. Веровало се да је лаковерна, непоуздана, поводљива, да се претвара и лаже. Ово се може схватити и по стиховима „Ћуд је женска смијешна работа” (стих 478) и „жена лаже сузе просипљући” (стих 1123). Муж се према жени може окрутно понашати. Али, други сем њега јој не сме нанети никакву увреду, ни у породици ни изван ње, јер је морална обавеза мужа да буде у свакој прилици „бранич жене и дјетета” (стих 2315). Ово схватање се морало поштовати и уважавати у свим приликама.

Аманетѝ спада у најсветије поруке. Због тога се јавља и као заклетва што потврђује стих „Пуштите их, аманат ви Божји” (стих 193).

Крвна осветѝа и крвни умир, обичаји који се помињу у „Горском вијенцу”, спадају и решавали су се по традиционалним правним народним обичајима у минулом времену, па и у Његошево доба. Освета је била, по народном схватању, високи морални чин. То се види и из „Горског вијенца”.

Иван бег наздравља „чашом освете” (стих 585), што представља „свето пиће” које је „Богом закрштено” (стих 586). Владика Данило жели да види „Црна Гора изгуб да намири” (стих 782). Освета је, по народном схватању, једино задовољење правде па због тога има и ширу обичајноправну поруку.

„Да га могу добро осветити”, сматра се, „ка да би га из гроба дигнули” (стихови 2017-2018).

Освету прати и *помирење*, односно *умир* завађених. „Да радимо да их помиримо, ал’ од мира вјеру ухватимо” (стихови 728-729) – говорило се на састанцима и у том циљу су предузимане одређене радње. За крвни умир се траже куме, односно мајке са малом децом коју треба крстити и у знак помирења успоставити вештачко сродство. Нудила се и накнада у новцу „за братске главе” како би се „и крвнице пушке објесиле” (стих 737) и у знак помирења „динар пресејао”, чија једна половина, у знак трајног измирења, остаје као доказ код крвника а друга код оштећеног. Иначе у умиру је учествовало по 12 главара и по 12 мајки са мушком децом за кумство, јер се кумству приписивало натприродно божанско својство. Склапала су се у умиру и по 24 побратимства.⁷

Казне су за одређена дела биле веома сурове. Помињу се: вешање, набијање на колац, вешање на ченгеле (стихови 543) и каменовање, односно „бацање под гомилу” (стихови 2184-2185; 2168 и 2170).

Двобој је служио као једно од средстава за задовољење правде. Због тога Вук Мићуновић, као позив, витешки нуди везиру фишек и каже му да је „то цијена” „било које главе црногорске” (стихови 1175-1178).

Најолица се помиње као могућност успостављања међусобних поверљачко-дужничких односа („ка да крваву наполи предају”, стих 1771).

Клетва и *заклетва* припадају традиционалном народном праву. Оба ова појма се помињу у „Горском вијенцу”.

Клетва или проклињање има смисао призивања несреће коју једно лице жели другом лицу. Поводи за ово су различити. Али, у првом реду, реч је о повреди неког важног принципа. Најтеже су родитељска и кумовска клетва које, наводно, постижу циљ чак и после дугог чекања. „СТИЖЕ ДЈЕЦУ РОДИТЕЉСКА КЛЕТВА” (стих 697), каже се у „Горском вијенцу”. Извршилац претње у клетви је неко натприродно биће, по правилу сам Бог, чија се интервенција иначе подразумевала и очекивала јер су дирнути општи принципи. Таква моћ приписивана је у Црној Гори и клетви митрополита Петра Првог.⁸

Заклетву и *клетву* најбоље илуструје један пример из „Горског вијенца”. Главари прво улазе у цркву да се закуну. Сви се руком хватају за шал и образују круг у виду кола. Круг је иначе симбол сунца и вечности. Клетвом коју у народном духу изговара Сердар Вукота „утврђује се” да се главари међусобно неће издати (после стихова од 2386 до 2437). Речи клетве позивале су Бога као највећу могућу силу да све обавезе на испуњење оба-

⁷ Ј. Вукмановић, *Етнолошка зраћа у Горском вијенцу*, Споменица о стогодишњици Горског вијенца, Гласник, Службени лист Српске православне цркве, бр. 2 и 3, Београд 1947, стр. 90

⁸ Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 њојмова*, Београд 1991, стр. 269

веза које су чином заклињања биле преузете. Комбиноване су речи и ритуал, што је све имало достојанствене морално обредне поруке. Иначе, поред оваквих заједничких заклетви, заклиње се животом (стих 184), аманетом Божјим (стих 193), Обилићем и оружјем (стихови 864-865), свечевом брадом код муслимана (стих 1206), а уз то „часна ријеч” се сматра светињом и најбољим јемством:

„Криву клетву на дом не понеси,
ер је мука с Богом ратовати” (стихови 2391-2392).

Кривоклејство се сматрало великим друштвеним и моралним грехом. Кривоклетник је презиран до те мере да је са њим избегавано било какво орођавање и по женској и по мушкој линији.

Народна веровања, зајашања и изразноверице су биле својевремени део погледа на живот и свет у Његошево време. То се види из примера које је Његош навео и о којима говори у „Горском вијенцу”.

Одређену улогу у народним веровањима имале су неке птице (кукавица, орао, соко, гавран, ћук). Веровало се да су се у кукавице претвориле „шћери Лазарева” (стих 184). Орао је симбол слободе. „Оро гњездо врх тимова вије, јер слободе у равници није”, каже се. Соко је симбол храбрости, сналажљивости и самопоуздања, а гавран симбол несреће и погибије. Ћук је сличан Турцима јер им „дан и народ” пада „као ћуку тица” за жртву.

Нека небеска тела (Месец, Сунце) и појаве („муње” и земљотреси) имају своје место у црногорским народним веровањима. Месец је симбол ислама па га и Његош тако приказује. Месец излази „крвав”, а то прати „земљотресеније” (после стиха 2217). Сунце данас „жеже што јуче нивлаше”, а муње које „крст од огња живи направише” (стих 175) су нека „знаменија” која у овој конкретној прилици у „Горском вијенцу” наговештавају успех у послу.

Натприродна бића се непрекидно крећу око људи, истина неприметно и невидљиво. Помиње се у „Горском вијенцу” мора, куга, вједогоња, здухач, вештица, рогоша, ђаво, хурија, виле.

Мора је слична вештици. Притиска и дави особе на спавању (стих 1230). Од ње се може бранити „реном” и „трновом драчом” која се носи као заштита у опанку (стихови 1238-1239). Али, најбоље је, по народном схватању, увече „пас пружити озгор сврх хаљинах” (стих 1241), односно раширити појас преко покривача којим се особа ноћу покрива.

Куга је слична мори и вештици. Купи и дави децу, мучи људе, трује посуђе у којем се спрема храна. Са кугом се изједначава и непријатељ:

„Куго људска да те Бог убије!
али ти је мало по свијета

те си својом злошћу отровала,
но си отров своје адске душе
и на овај камен избљувала” (стихови 49-53).

Камен о коме је реч представља кршевиту Црну Гору на коју се Турска окомила.

Вједогоња или здухач замишља се као моћно биће које наноси зло људима у разним приликама (стих 666).

Вештицу је Његош подробније описао, што значи да је веровање у вештице било раширено. Вештица је оличење зле жене која се може претворити, по народном, у лептира, ћурку, жабу. „Живином се сваком промећемо” (стих 2146), каже баба која је признала да је вештица. Вештице тобоже добијају посебну снагу када се окупе на „мједеном гумну” (стих 2141), скувају одређену траву и њоме се из лонца намажу (стих 2136). После мазања јашу на вратилима (стих 2143), возе се у барке које чини кора од јајета (стих 2148) и зло чине око себе. Занимљиво је да зло могу наносити, каже се, само онима ко им је „мио или својта”, јер, наводно, зло мрзном не могу да чине (стихови 2149-2157). Вештице могу, по веровању, да праве записе који имаоца штите од убиства из пушке (стих 2104).

Роџоша спада у натприродна бића која имају посебну моћ. Сличне су вештицама, или су заправо вештице, са којима их и Његош упоређује и изједначава (стихови 2173-2175).

Ђаво (стих 1277) је, по веровању, злобно биће које се замишља у облику човека са дугом брадом, обраслог длаком, са неприродно окренутим стопалима и прстима на нози. Претвара се у разне животиње и наводи људе на зло у свим приликама. „Но ме ђаво једну вече нагна”, каже Вук Мандушић (стих 1282), тако да је могао да се огреши и уради зло.

Хурије (стих 898) су, верују муслимани, небеске девојке вечите дражи и лепоте, које заслађују рајски живот верницима на другом свету.

Виле су, по правилу, добра бића која улепшавају људски живот (стих 914).

Прорицање судбине и предсказање догађаја вршило се на разне начине. Било је то по изгледу небеских тела и на основу природних појава. Али, највише се гатало „гледањем у плеће”. Овоме се приступало са изузетном пажњом. Пази се како се плећка држи, са ње се месо не сме скинути само прстима, без икаквих других помагала. Плећка се не додаје из руке у руку него се претходно спусти на сто па је потом други узима. У плећку гледају и неустрашиви јунаци као што су Кнез Роган (стихови 1701 до 1707), Кнез Јанко (стихови 1708 до 1712), Вукота Мрваљевић (стихови 1715-1716) и други.

Пошто се у плеће гледа на јавном месту, за време Скупштине која одлучује о сукобу великих размера са непријатељем, није чудо што се са плећке

„чита” смрт, помор, рађавање. Али, има елемената који наговештавају и добру будућност. Види се колијевка, односно очекује пород. Закључује се да је „јакo кућно шљеме”, јарам, односно волови и коњ добри. Наговештава се добра летина и одређени напредак у домаћинству.

Сан има важну улогу, посебно у прорицању догађаја од историјског значаја. Вук Мандушић у сну говори „као на јави” о симпатијама према куми – снахи бана Миловића (стихови 1265-1267). Обрад је сањао како народ „носи крста”, одмара се у хладу, бере зреле јабуке, како свештеник чита молитву а пет Мартиновића на олтар од цркве стављају крст који је сијао „ка на гори сунце” (стихови 1308 до 1330). Вук Мандушић се брани од паса и пет-шест је „мачем пресекао” што, по веровању, значи: ако крене „у чету” – „клање с Турцима”. Сердар Јанко је у сну био у сватове и са булом оженио Богдана (стихови 1337-1340). Сердар Вукота сањао је Озра који је изградио Озриниће што не подижу цркву на Чеву „Аранђелу, да ни свуд помага” (стихови 1341-1360). Кнез Бајко је у сну видео све своје оружје „у комаде”, па се због тога боји „брацкој погибији” (стихови 1366-1372). Кнез Роган је у сну видео Драшка Поповића, а њему се „у зарок стијеца”. Због тога му се сан убрзо остварио, јер Драшко Поповић пристиже „низ Поље” цетињско (стихови 1377-1380).

„Запојавање” ува левога предсказује добар глас (стихови 950-951), сврбљење левог длана наговештава добитак (стих 919), а улетање муве у нос (стих 817) наговештава штету. Гракање гаврана слуги погибију већих размера (стих 957).

Празноверице су такође пратиле народни живот у Његошевом времену. Због тога их је он унео у „Горски вијенац”.

Урок је поменуо Драшко причајући утиске из Млетака и везао га за одређено звање, за принципа, млетачког старешину. „Да не бјеше под оним именом, не шћаше се бојат од урока” каже Драшко, односно Његош (стихови 1626-1627).

Мађије (стих 1277) врше се преко враџбина са циљем да се некеме нанесе зло (страх, болест, смрт). Последица мађијања може бити болест, односно лудило које се лечи молитвама, читањем масла или безразложним батинањем оболелог (стихови 844-847, затим 836 и 839-840). Пример за то је „читање масла” и „бденија” по богомољама, али и ударање болесника канџијом док се враг истера.

Није добро прескакати преко оружја по народном схватању. Ако се прескочи преко пршке, сматрало се да она неће пуцати на непријатеља. Због тога се, да се сачува њена убојитост, морало повратити натраг на исти начин као што се и прескочило (стихови 839-840).

О *сенци* Његош говори фигуративно и истиче њено мистично значење. У Млецима се свако нечега боји, „да ничега, ано свога хлада” (стихови 1503-1504) односно достављача и шпијуна, злих људи.

Веровало се такође: ако се клупко црне пређе размота низ какву литицу за ратницима кад пођу у бој, учеснике ће задесити несрећа и неће се вратити са пута на који су пошли (стихови 1196-1197).

Забаве су биле, без обзира на тешкоће у којима се живело, нераздвојни пратилац свакодневног живота. Веселе сваке врсте прати песма и пуцање из пушака (стих 1346). Учесници су се нападали јунаштвом из традиције и предања. Водило се рачуна о понашању, образу и достојанству. У колу су се хватале све генерације. „С унучадју дједови играју, по три паса врте се у коло, све би река једногодишњаци” (стихови 2464-2466). Уз игру у колу се пије вино, посебно ако су и гости присутни (стихови 454-455).

Игру у колу пратиле су лирске и епске песме филозофско-алегоријског садржаја. У њима су у „Горском вијенцу” приметне алузије на неодлучност главара и на издајнике свога рода. Али има и описа из свакодневног живота, прожетих љубавном наклоношћу. Неке игре имале су такмичарски карактер (гађање из пушке у мету, скакање из места, прескакање). У оквиру ових игара, у којима се исказује спретност и брзина, посебно су описане игре „града” и „капице”, односно „грабикапе”.

Игра „града” се изводи са лоптом која се правила од говеђе длаке. Играчи су се делили у две групе. Играчи једбе групе образују коло, а играчи друге групе им се попну на рамена („коло на коло”). Играчи који су горе добацују лопту један другоме. Када им лопта испадне улоге се мењају.⁹

Игра „капице” састоји се у томе што два играча стављају своје капе на одређено место супротно један од другог. Затим се удаље на једнако одстојање од њих у супртним правцима и на знак трећег истовремено потрче ка капи. Игру добија онај који уграби капу противника и врати се до свога места а да га супарник чију је капу узео не стигне.¹⁰ Међутим, М. Барјактаровић за ову игру има друго објашњење.¹¹

Од *народних музичких инструмената* се помињу гусле на више места у „Горском вијенцу”. Гуслар крунише народно дело и славље. Гусле „утиру сузе” народу када је остајао без свога народног добра.¹²

У „Горски вијенац” су ушле неке приче које имају шаљиви садржај. Занимљива је прича о грађењу воденице на месту где нема „ни сплаке ни потока” (стих 831). Прича о старом лаву који живи у пећини и ждере посетио-

⁹ А. Младеновић, *Објашњења уз „Горски вијенац”* у: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, Цетиње 1996, стр. 176

¹⁰ А. Младеновић, наведени рад, стр. 176

¹¹ М. Барјактаровић, *Етнолошко у Горском вијенцу*, Гласник Етнографског музеја, књ. XV, стр. 125.

¹² М. Влаховић, *Гусле у Горском вијенцу*, Споменица о стогодишњици Горског вијенца, Гласник, Службени лист Српске православне цркве, бр. 2 и 3, Београд 1947, стр. 75; Б. Радовић, *Његош и музика*, Београд 2001, стр. 31.

це показује да има доста трагова до пећине али их нема у повратку (стих 1158). Има и прича комедијашког садржаја. Кокот за ногу вуче сламку а гледаоцима се учини да је то кућно шљеме (стихови 1588-1591), или гледаоци се хватају за нос а учини им се да у руци држе грозд (стих 1600). Неки газе по сувом а учини им се да су у води (стихови 1606-1609). Исти смисао има прича о брбљивој жени коју је муж спустио у јаму па је с једне стране од ње побелео ђаво који је у пећини био (стих 814).

Пословице које је Његош унео у „Горски вијенац”, као део усменог народног стваралаштва, продукат су црногорског народног ума и духа.¹³

V

У предњим излагањима поменути су и са етнолошког становишта груписани у одређене етнолошке целине неки народни обичаји, веровања и празноверице у „Горском вијенцу”. Разуме се, претходно је утврђен простор на који се „Горски вијенац” односи и направљен осврт на језик којим је писан. Из овога се види да је Његош дао синтезу о црногорском народном животу у његовом изворном облику од краја XVII бар до прве половине XIX века. Нека од ових схватања и данас живе у Црној Гори.

По етнолошкој грађи која је унета у „Горски вијенац” види се да се Његош васпитавао у породично братственичкој средини на непресушном врелу црногорске народне поезије, на предањима из историје прошлости, схватањима културног наслеђа, моралу, психологији, традицији свога народа и његовој политичкој, етичкој и друштвеној мисли.¹⁴ Због тога Његошу није било тешко да у „Горском вијенцу” створи слику о народном животу у Црној Гори и свим манифестацијама које тај народни живот прате у једном раздобљу, увек достојном дивљења и поштовања. Из тих разлога је „Горски вијенац”, разуђеношћу свога садржаја, незаобилазни извор првога реда за етнолошка проучавања црногорског традиционалног народног живота и погледа на живот и свет.

Вредност Његошевог описа народног живота у „Горском вијенцу” је у томе што ово дело представља ризницу драгоцених мисли које се и данас, због својих поука и порука, користе и свакодневно цитирају у разним приликама у међусобним разговорима. Реч је о мудрости која плодотворно делује и важи за сва времена.

¹³ М. Павићевић, *Горски вијенац као народно дјело*, Етнолог, књ. X, Љубљана 1937, стр. 13 и даље; М. Барјактаровић, *Етнологско у Горском вијенцу*, стр. 141-142

¹⁴ Упореди: С. Томовић, *Његошев Горски вијенац*, Енциклопедија Његош, први том, ЦИД, Подгорица 1999, стр. 479; П. Влаховић, *Гайтања и његовјерице у Његошевом Горском вијенцу*, Рад X конгреса Савеза фолклориста Југославије, Цетиње 1964, стр. 175.

ЛИТЕРАТУРА:

- Енциклопедија Њеџош*, први том, ЦИД, Подгорица 1999.
- Р. Зоговић, *Усљутно о незаобилазном*, Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, књ. 2, Титоград 1983.
- П. Петровић Њеџош, *Горски вијенац*, осмо издање са коментаром Милана Решетара, Београд 1923.
- И. Секулић, *Њеџошу, књиџа дубоке захвалности*, Српска књижевна задруга, Коло XLVI, књ. 315, Београд 1951.
- М. Ђилас, *Леџенда о Њеџошу*, Култура, Београд
- М. Ђилас, *Њеџош, ијесник, владар, владика*, прво југословенско издање, Београд-Љубљана 1988.

Petar VLAHOVIĆ

FOLK LIFE AND CUSTOMS IN *MOUNTAINOUS WREATH*

Summary

Ethnological material contained in *Mountainous Wreath* by Petar the 2nd Petrović Njegoš demonstrates the folk life from the end of 17th to the first half of the 19th century. Some customs and beliefs have been preserved until now. The space has been established to which the actions in *Mountainous Wreath* refer. That is the Old Montenegro and adjacent regions. Certain ethnological entities were grouped from the material culture, social life and spiritual creation. Folk's view of life and world, with customs and beliefs, are substantiated by authentic folk tales, proverbs, humor, folk songs and other folklore, prophecies and superstitions.

From ethnological material entered into the *Mountainous Wreath* one may see that Njegoš was educated in family brotherhood environment on an inexhaustible spring of Montenegrin folk poetry, on traditions from the historical past, understanding of cultural heritage, moral, psychology, tradition of own people and their political, ethical and social philosophy. Therefore it was not difficult for him to create in *Mountainous Wreath* the picture of folk life in Montenegro and of all the manifestations that life is accompanied with in a period which always deserves admiration and respect. For these reasons *Mountainous Wreath*, by indentedness of its contents, is an irreplaceable source of first order, for ethnological studies of Montenegrin traditional folk life and people's view of life and world. That is why the *Mountainous Wreath* represents a treasury of valuable thoughts which even nowadays, for their morals and messages, are used and frequently quoted in various occasions in mutual talks. The word is about the wisdom which acts fruitfully in all times.

